

Т.Я.Старасценка (Мінск, БДПУ)

Дыскурсны аналіз замалёўкі Янкі Брыля “Усмешка”

Методыка дыскурс-аналізу пакуль яшчэ не распрацаваная, што выклікана неадназначным падыходам навукоўцаў да вызначэння сутнасці тэрміна *дыскурс*. Манаграфічнае даследаванне П.Жаўняровіча “Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча”, важнае і надзённае, ліквідуе многія прабелы ў разуменні дыскурснага падыходу да канцэптуальнай структуры тэксту, дазваляе ўявіць паэтапны аналіз публіцыстычнага твора з улікам дыскурсных напрацовак [2].

Разгледзім замалёўку Янкі Брыля “Усмешка”. Письменнік разгортвае дыскурс з выкарыстаннем трох макраструктур, кожная з якіх па-рознаму ўплывае на чытача.

Першая макраструктура “Пасля навальніцы”

Толькі што адшумела навальніца, і па вуліцы вёскі бягуць вясёлыя мутныя раўчкі.

Я стаю каля варот бацькоўскага двара, і мне вельмі хочацца зняць свае модныя туфлі, прайсціся па быстрой дажджавой вадзе, памясіць нагамі цёплую, пухкую гразь...

Мяркуючы па тым, што я яшчэ не зрабіў гэтага, а толькі раздумваю – я ўжо даўно не малы. Ды я не адчуваю чамусьці ні цяжару гадоў, ні адказнасці за свае паводзіны: я проста рад, можа, нават не менш, чым рады бываюць у такі час малыя.

У гэтай макраструктуры пераважае суб’ектыўнае разважанне з элементамі апісання. Уздзеянне на адрасата дасягаецца пазітыўнаацэначнымі эпітэтамі *вясёлыя* (раўчкі), *быстрая* (вада), *цёплая*, *пухкая* (гразь). Эфект нечаканасці выклікае ўжыванне кантэкстуальнага аксюмарана *цёплая, пухкая гразь*, які надае тэксту экспрэсіўнасць і стварае адпаведны эмацыйны фон – радасці, дзіцячага захаплення ад такой звычайнай, на першы погляд, падзеі. Эпітэт *вясёлыя* прадугледжвае далейшае ўжыванне адпаведных па настраёвай напоўненасці азначэнняў. Письменнік жа выкарыстоўвае лексему *мутныя*, што таксама мае эффект падманутага чакання. Сярод дэйктычных сродкаў маркіроўкі суб’екта і адрасата дыскурсу, якія ствараюць дыялагічнасць, у 1-й макраструктуры ўжываюцца толькі паказчыкі аўтарызацыі – займеннік *я* (*мне*) – 6 разоў. Прычым вобраз аўтара ў гэтай макраструктуры грунтуецца на двух прынцыпах канструявання – рэпрэзентатыўным і інтраспектыўным. Аўтар, такім чынам, і ўдзельнік, і разважальнік. Письменнікам выкарыстаны і сродак персуазіўнасці, які выражае суб’ектыўную мадальнасць і дазваляе перадаць інфармацыю з аўтарскіх пазіцый, -- лексема *можа*. Яна падключае чытача да сутворчасці, дыялогу.

Па-дзіцячы неспасрэднае пісьменніцкае ўспрыманне, выражанае ў 1-й макраструктуры, актыўна разгортваецца ў 2-й макраструктуры.

Другая макраструктура “Незвычайнае падарожжа”

На захадзе з-за хмар выглянула сонца.

З узгорку ўніз па вуліцы ідзе белы, зусім сухі і чысты бычок, а на бычку сядзіць гадоў пяці-шасці дзяўчынка, што таксама не была пад дажджом.

Бычок ідзе паволі, нават салідна, упарта і горда несучы наперад свой шырокі пародзісты лоб з тупымі шэрымі рожкамі.

Дзяўчынка сядзіць на бычку не так, як хлопцы, а бокам, спіной да мяне, нібы знарок схавалішы свой твар, напэўна, шчасліва і смешна сур’ёзна, свае, вядома ж, загарэлыя ножкі.

Сонца прасвечвае цераз мокрае, бліскачае лісце бяроз, і на мелкай гразі, нядаўна затупанай слядамі каровіных капытоў, на гаманлівай вадзе і на шэрых штакетах за раўчуком ляжыць рухавая сетка ценю. Калі бычок са свай амазонкай уваходзіць у гэты ценю, па іх гуляюць сонечныя зайчыкі.

На ўсходзе, куды накіравалася, яшчэ не ўсё аддаўшы, цёмна-сіняя хмара, красуецца вясёлка. Пад вялізную арку яе ідзе вясковая вуліца, а па вуліцы, нібы ў краіну казачнай радасці, едзе светлагаловая дзяўчынка, гуліва пастукаючы пятамі па баку свайго верхавіка.

Трохі воддаль за імі ідзе, таксама босы, бацька дзяўчынкі. Ідзе і ўсміхаецца, бо думае, відаць, што дзіця – заўсёды дзіця, заўсёды радасць, ці хлопец гэта, ці дзеўка.

У гэтай макраструктуры пераважае наратыў з элементамі апісання. Аднак суб’ект дыскурсу пастаянна адчуваецца. Гэта і ўжыванне займенніка *мяне*, хоць і аднаразовае ў параўнанні з папярэдняй макраструктурай. Гэта і памяншальна-ласкавыя формы слоў *бычок*, *рожкі*, *ножкі*, *раўчук*, якія “разбураюць” аб’ектыўны аўтарскі апавед і дазваляюць адчуць свет вачыма дзіцяці. Гэта і трапеічныя сродкі: *вялізная арка* (вясёлкі), *краіна казачнай радасці*, *бычок ідзе... салідна*, якія выяўляюць суб’ектыўнае ўспрыманне, як, дарэчы, і аксюмаран *смешна сур’ёзна* (твар).

Адыходам ад нарацыі і зваротам да большай аўтарызацыі характарызуецца трэцяя макраструктура.

Трэцяя макраструктура “Дапамога бычка”

Але дзяўчынка тым часам праехала міма мяне і там, дзе шумлівы, пеністы раўчук ад плота разліўся на сярэдзіну вуліцы, пачала раптам з’язджаць з хрыбта свайго бычка і, пакуль я сабраўся бегчы ёй на дапамогу, з’ехала і шлёпнулася, села ў мелкую ваду!..

Пакуль мы з бацькам малое падбеглі туды, паспела адбыцца самае цікавае, самае вясёлае ў гэтай гісторыі.

Белы бычок прыгнуў лабастую галаву, наблізіў вільготную казытлівую пысу да твару свае сяброўкі і панюхаў яго, а дзяўчынка працягнула загарэлыя рукі, узялася за рогі бычка, адкінула назад светлавалосую галаву і, смеючыся, устала.

-- Ой, татачка! – гаварыла яна і, не могучы дакончыць, звонка смяялася і паўтарала: -- Ой, татачка! Ой!

І мы смяліся ўтраіх, -- так весела, так непаўторна молада, што я не вытрымаў больш і ... прагнуўся.

Для макраструктуры характэрны суб'ект *я* (займеннік ужыты 2 разы), *мяне* (форма займенніка ўжыта 1 раз) і *мы* (займеннік ужыты 2 разы). На кантэкстуальным узроўні лексема *мы* ўключае і асобу пісьменніка, і дзяўчынку, і яе бацьку. Тым не менш, ужыванне гэтага займенніка стварае дыялагічнасць, бо адрасант дыскурсу таксама далучаецца да суперажывання.

Вертыкальная сувязь макраструктур забяспечваецца кантэкстуальнай сінанімічнай парадыгмай, дамінантай якой выступае загаловак твора: **усмешка** – рад – сонца – шчасліва – смешна – сонечныя зайчыкі – вясёлка – радасць – молада. Такая парадыгма стварае семантычную сувязь паміж макраструктурамі, кагерэнтнасць тэксту і выклікае адпаведную рэакцыю рэцыпіента, суладную з творчым настроем пісьменніка.

Літаратура

1. Брыль, Янка. Сцежкі, дарогі, прастор: Лірычныя замалёўкі / Янка Брыль. – Мінск: Юнацтва, 2001. – С. 18 – 20.

2. Жаўняровіч, П.П. Публіцыстычны дыкурс Уладзіміра Караткевіча / П.П.Жаўняровіч; навук. рэд. В.І.Іўчанкаў. – Мінск: РІВШ, 2011. – 244 с.

Толькі што адшумела навальніца, і па вуліцы вёскі бягуць вясёлыя мутныя раўчкі.

Я стаю каля варот бацькоўскага двара, і мне вельмі хочацца зняць свае модныя туфлі, прайсціся па быстрой дажджавой вадзе, памясіць нагамі цёплую, пухкую грязь...

Мяркуючы па тым, што я яшчэ не зрабіў гэтага, а толькі раздумваю – я ўжо даўно не малы. Ды я не адчуваю чамусьці ні цяжару гадоў, ні адказнасці за свае паводзіны: я проста рад, можа, нават не менш, чым рады бываюць у такі час малыя.

На захадзе з-за хмар выглянула сонца.

З узгорку ўніз па вуліцы ідзе белы, зусім сухі і чысты бычок, а на бычку сядзіць гадоў пяці-шасці дзяўчынка, што таксама не была пад дажджом.

Бычок ідзе паволі, нават салідна, упарта і горда несучы наперад свой шырокі пародзісты лоб з тупымі шэрымі рожкамі.

Дзяўчынка сядзіць на бычку не так, як хлопцы, а бокам, спіной да мяне, нібы знарок схаваўшы свой твар, напэўна, шчасліва і смешна сур'ёзны, свае, вядома ж, загарэлыя ножкі.

Сонца прасвечвае цераз мокрае, бліскачае лісце бяроз, і на мелкай гразі, нядаўна затупанай слядамі каровіных капытоў, на гаманлівай вадзе і на шэрых штакетах за раўчуком ляжыць рухавая сетка ценю. Калі бычок са свай амазонкай уваходзіць у гэты цень, па іх гуляюць сонечныя зайчыкі.

На ўсходзе, куды накіравалася, яшчэ не ўсё аддаўшы, цёмна-сіняя хмара, красуецца вясёлка. Пад вялізную арку яе ідзе вясковая вуліца, а па вуліцы, нібы ў краіну казачнай радасці, едзе светлагаловая дзяўчынка, гулліва пастукуваючы пятамі па баку свайго верхавіка.

Трохі воддаль за імі ідзе, таксама босы, бацька дзяўчынкі. Ідзе і ўсміхаецца, бо думае, відаць, што дзіця – заўсёды дзіця, заўсёды радасць, ці хлопец гэта, ці дзеўка.

Але дзяўчынка тым часам праехала міма мяне і там, дзе шумлівы, пеністы раўчук ад плота разліўся на сярэдзіну вуліцы, пачала раптам з'язджаць з хрыбта свайго бычка і, пакуль я сабраўся бегчы ёй на дапамогу, з'ехала і шлёпнулася, села ў мелкую ваду!..

Пакуль мы з бацькам малое падбеглі туды, паспела адбыцца самае цікавае, самае вясёлае ў гэтай гісторыі.

Белы бычок прыгнуў лабастую галаву, наблізіў вільготную казытлівую пысу да твару свае сяброўкі і панюхаў яго, а дзяўчынка працягнула загарэлыя рукі, узялася за рогі бычка, адкінула назад светлавалосую галаву і, смеючыся, устала.

-- Ой, татачка! – гаварыла яна і, не могучы дакончыць, звонка смяялася і паўтарала: -- Ой, татачка! Ой!

І мы смяліся ўтраіх, -- так весела, так непаўторна молада, што я не вытрымаў больш і ... прачнуўся (Янка Брыль. “Усмешка”).

1. Усе абыходзяцца са мной кепска, **вырашыла** гэта юная мізантропка. **Мы**, аднак, упэўнены, што асобы, з якімі ўсе абыходзяцца дрэнна, поўнасьцю

заслугоўваюць такіх адносін. Свет – гэта люстра, і яно вяртае кожнаму яго ўласны адбітак... (Тэкерэй).

2. Здавалася, у **яе** душы спрачаліся двое, і гэта сумная спрэчка ішла паміж той, якой **яна** была, і той, якой стала... Кожнаму з **нас** давялося адчуць, як часам некалькі хвілін раптам па-новаму адлюструюць мінулае і будучае і так змяняць **наш** пункт гледжання, што **мы** з агідай успрымаем тое, што некалі жадалі (Гаскел).

3. Джоз любіў добранька паспаць, а пасля чытаў навіны з Англіі (**няхай** **бласлаўляюць** гэта **выданне ўсе англічане, якія пабывалі за мяжой!**). Але сябры лёгка абыходзіліся без Джоза (Тэкерэй).

4. **Паралельныя прамыя лініі**, падумаў Дэнис, **сустракаюцца толькі ў бясконцасці**. Ён мог вечна гаварыць пра чароўныя сны, а яна бясконца – пра метэаралогію. **А хто-небудзь калі-небудзь ішоў на кантакт з іншым? Мы ўсе – паралельныя прамыя лініі...** (Хакслі).

5. А цяпер, **чытач**, я спадзяюся, ты даруеш мне такое доўгае адступленне (Фільдынг).

6. а) **Беднае стварэнне!** Самае прыгожае дрэва ў лесе, можа быць, чакае сумны лёс... Якое даўняе параўнанне чалавека з лесам! (Тэкерэй).

б) О **Шэкспір**, калі б я валодаў тваім пяром! О **Хогарт**, калі б я валодаў тваім пэндзлем!.. (Фільдынг).

в) Старонку за старонкай прысвячаў **ён** словам раскаяння. Калі **мы** самі сябе ў нечым абвінавачваем, **мы** адчуваем, што ніхто больш не мае права **нас** вініць. Чысціню ў душы дае нам не святар, а споведзь (Уайльд).

7. У мяне выклікае сумнеў тая думка, што ён сапсаваў сабе жыццё. **Хіба рабіць тое, да чаго ляжыць душа, жыць так, як хочаш, -- значыць знявечыць лёс? Думаецца, усё вызначаецца тым, што шукаеш у жыцці** (Моэм).

Разгаралася цёплая красавіцкая раніца, калі я, закончыўшы службовыя справы, вяртаўся з гаспадаркі ў райцэнтр. Па-вясенняму зыркае сонца, узнімаючыся над зямлёй, праз шкло аўтамашыны балюча сляпіла вочы. Абапал дарогі падсыхала ралля, і толькі на ворыве блішчалі лужыны. Пачынаецца сяўба – надзвычай адказны перыяд для вяскоўца, і было бачна, як, пускаючы шызаваты дымок, на полі поўзалі трактары, пакідаючы за сабою шлейфы чорнай апрацаванай глебы. Бясконцыя хлебаробскія клопаты заўсёды турбуюць і хваляюць селяніна, але яны прыносяць і радасць, даюць надзею і веру ў жыццё (М.Кукуць. “Растаптаная ружа”).

Колькі радасці і колькі гора заўсёды дадаваў селяніну яго вялікасць Конь. А сёння ён ужо нібыта і не патрэбен. Божа мой, колькі коней мог бы купіць сёння кожны калгаснік! За год. І нават за адну сваю месячную зарплату. А колькі конскіх сіл прыручылі і прымусілі працаваць на сябе ў сваіх гарадскіх кватэрах нават мы, нашчадкі бясконных некалі сялян... (Я.Сіпакоў. “Згадка пра коней”).

Вось і ўсё. Скончылася маё ічасцейка, хоць рэдка размаўляць, глядзець на шчокі яго няголеныя, мілей за якіх не было, на рукі – дужыя, мужчынскія, натруджаныя, з блакітнымі пражылкамі вен... Пакінуў мяне, пакінуў, не прабачыў ніза што. Меў права – не прабачыць, а я не мела права рабіць тое, што зрабіла. Вось і сышліся на скрыжаванні любоў і смерць. Змоладу нітка разарвалася – звязвай, не звязаш, па-жывому рвецца (Л.Бандарэвіч. “Смарагдавыя пацеркі”).

У калгасе рукі рабочыя патрэбны, а ён не ідзе... Дзе быў, што рабіў? Беларусы не звыклі бадзяцца па свеце, не цыганы ж якія, што толькі і валочацца. Хіба зямля родная – зязюля, што раскідае, падкідае дзяцей у розныя чужыя гнёзды? (Л.Бандарэвіч. “Смарагдавыя пацеркі”).